

Нада Радужи

Институт за политичке студије, Београд

Славица Коматина

НВО АГЕНДА, Центар за подршку породици, Београд

ДРУШТВЕНА ИНКЛУЗИЈА РОМА КАО ИЗАЗОВ ЗА СОЦИЈАЛНУ ПОЛИТИКУ СРБИЈЕ*

Сажетак

Роми су само по бројности релевантна национална мањина у Србији, док су у свим областима друштвеног живота вишеструко маргинализовани. Представљају етничку заједницу која се по свим обележјима налази у најнеповољнијем положају, нису довољно интегрисани у друштво и укључени у социо-културне и економско-политичке процесе. Као такви, чине праву парадигму социјалне искључености и озбиљан изазов са социјалну политику Србије на путу ка европским интеграцијама, али и ка сопственој еманципацији и укључености у праведније и хуманије друштво.

У овом раду је најпре дат приказ основних демографских показатеља (бројност и просторни размештај Рома) који чине значајне факторе за реализацију елементарних људских и мањинских права, али и за разумевање њиховог положаја и начина живота у циљу спровођења одговарајућих мера социјалне политике. Истакнут је, такође, значај социјалне политике Србије у циљу инклузије ромске заједнице у светлу политике и ставова Европске уније, али и потребе јасно дефинисаног концепта „социјалне искључености/ укључености“ садржаног у научној и стручној литератури, у међу-

---

* Рад је део пројекта ”Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција”, финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број 179009).

народним и националним документима, а све у циљу његове пуне ефикасности и усмерености ка бољој друштвеној инклузији ромске националне мањине у Србији.

Кључне речи: Роми, демографски фактори, попис, инклузија, социјални показатељи, социјална политика, Европска унија, Србија.

1. РОМСКА МАЊИНА ИЗМЕЂУ АСИМИЛАЦИЈЕ И ИНТЕГРАЦИЈЕ

Мултиетничка и мултикултурна обележја савремених европских друштава карактеристична су и за Србију. У оквиру актуелних глобализацијских и интеграционих процеса националне мањине се боре за очување свог националног идентитета, побољшање положаја и остварење мањинских права, као и против мање или више изражених трендова асимилације. С тим у вези, пред највећим изазовима и проблемима налазе се припадници ромске националности који нису довољно интегрисани у друштво и укључени у социо-културне и економско-политичке процесе почетком 21. века. Интеграција Рома у друштво има низ тешкоћа специфичних за ову етничку заједницу. Основне одлике њихове културе и вредносног система (навике, традиција, стил живота, говора, облачења и слично) често су препрека за интеграцију у поређењу са припадницима неких другачијих култура (сличност језика, традиција, вредности, укус). Роми су прихватили обичаје, религију, понекад чак и језик већинског народа, а истовремено задржали специфичан начин живота и спољне симболе различитости. Због тога, Роми немају могућности за пуну интеграцију у друштво, али није дошло ни до њихове потпуне асимилације. Док се са једне стране вршио притисак у смеру одрицања од сопствене културе, са друге стране се спречавало или отежавало њихово интегрисање у друштво (због социјалне дистанце, сегрегације, изолације, предрасуда и друго).¹⁾

Међутим, интеграција и адаптација Рома у друштвене токове важан је услов за побољшање њиховог социо-економског и политичког положаја, али се често поставља питање да ли успешно адаптирање, односно усвајање модерних вредности неопходних за интеграцију у једно друштво, слаби свест о националном идентитету и етничким особеностима и води ка асимилацији. С тим у вези, нека анкетна истраживања су показала да своје етничко порекло највише мењају или прикривају они Роми који су успели да се

1) Невен Хрватић, «Роми у Хрватској: од миграција до интеркултуралних односа», *Миграцијске и етничке теме*, Институт за миграције и народности, Загреб, 2004, (4), стр. 377.

отргну из типичног ромског окружења и који су се образовно, професионално и статусно уклопили у оквире шире друштвене заједнице.²⁾ Важно је нагласити да интеграција не значи асимилацију, већ очување сопственог националног идентитета, верских, језичких и културних особености уз истовремено пуну и успешну адаптацију у друштвену заједницу.

Мада је положај ромске националне мањине у правно-политичком смислу равноправан са другим мањинским заједницама, процес прикривене дискриминације, и сегрегације, а нарочито бројне предрасуде према њима задржали су се све до данас. Због тога, важност истраживања друштвеног и развојног положаја Рома произилази из чињенице да због сталних миграција и транснационалног идентитета, специфичног начина живота и етничких особености чине посебну националну мањину која заслужује одговарајућу пажњу и представља изазов за социјалну, мањинску и мултикултуралну политику сваке земље.

Роми су само по бројности релевантна национална мањина у Србији, док су у свим областима друштвеног живота вишеструко маргинализовани. Они представљају етничку заједницу која се по свим обележјима налази на најнижој лествици друштвене хијерархије.³⁾ Етнодемографске промене у популационом кретању и социо-економске, историјске и културне карактеристике указују на специфичан развитак и друштвени положај ове националности. Због неповољног друштвеног статуса и материјалне угрожености, културне, образовне, економске и политичке маргинализованости Роми нису довољно захваћени социјалном мобилношћу која би позитивно деловала на њихов положај и развијање свести о сопственом националном идентитету.⁴⁾ Мада се њихов статус разликује од државе до државе, социо-економски и друштвени положај ромске мањине генерално је веома неповољан, а посебно у компарацији са другим националностима, док је у исто време, однос Рома према држави у којој живе у великој мери позитиван и лојалан.⁵⁾ Увек измешани са другим народима и културама, Роме карактерише стално прилагођавање што је неизбежно водило ка промени религије, језика и обичаја, због чега је ромски национални идентитет у

2) Александра Митровић, "Положај Рома у друштву", *Положај мањина у СР Југославији*, САНУ, Београд, 1996, 19, стр. 807-819.

3) Божидар Јакшић, *Људи без крова*, Република, Београд, 2002.

4) Andžej Mirga & Georgi Nikolae, „Romski narod u istorijskom kontekstu”, *Romološke studije*, serija I, (3-4), 1997, str. 3-50.

5) Ilina Tomova, *The Gypsies in the Transition Period*, International Center for Minority Studies and Intercultural Relation, Sofia, 1995.

сталним осцилацијама узрокујући тако и промене у њиховом демографском кретању.

2. ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ: БРОЈНОСТ И ПРОСТОРНИ РАЗМЕШТАЈ РОМА У СРБИЈИ

2.1. Бројност Рома према пописним подацима

Као што је порекло Рома дуго времена била непознаница, па постоје разне теорије о томе, тако и тачан број Рома није поуздан и користе се различити подаци. Резултати државних пописа становништва представљају основни и најважнији извор за добијање информација о броју Рома, али они су само полазиште за даља и дубља истраживања, посебно имајући у виду да се официјелни подаци битно разликују од фактичког стања и процена. Велико ограничење представља непотпун обухват ромске националности због чега је статистичка евиденција о Ромима често непоуздана, односно њихов број је знатно већи него што показују званични пописи становништва. Зато се у случају Рома често примењује помоћни начин у приказу њиховог броја и просторног размештаја. Међутим, чињеница да тачан број није утврђен, не би требало да буде препрека у разумевању њиховог неповољног друштвеног положаја и с тим у вези предузимања и спровођења одговарајућих мера државне политике.

На основу етностатистичких података могу се видети атипичне варијације у бројности Рома од пописа до пописа које се не могу објаснити демографским факторима (прираштај и миграције), јер су пресудан утицај на њихово популационо кретање имале сталне промене приликом изјашњавања о етничкој припадности. У демографској литератури се објашњава да је та појава резултат етничке мимикрије због стално присутне, скривене или отворене дискриминације према Ромима због чега приликом декларисања прелазе у други национални корпус, губећи или прикривајући сопствени етнички идентитет. Познато је да се у пописима Роми најчешће декларишу као припадници већинске националности на подручју где живе, због чега је њихов број потцењен у свим послератним пописима становништва.⁶⁾

6) Хронолошки посматрано, број и удео Рома у укупном становништву Републике Србије показује знатне варијације условљене првенствено њиховим сталним променама приликом декларисања о националној припадности. Према првом попису после Другог

Последњи попис у Србији (одржан 2011. године) значајно се разликује од ранијих у погледу начина пописивања ромског становништва. Најпре, на основу иницијативе Републичког завода за статистику и Националног савета ромске националне мањине спроведен је “Пробни попис становништва, домаћинстава и станова-едукација Рома” (1-15. новембра 2009. године) како би се одређени број Рома едуковао, а затим укључио у спровођење редовног пописа. Циљ је био, пре свега, потпуни обухват ромске мањине ради добијања поузданих података о њиховом стварном броју, основним демографским и социо-економским структурама, као и веће поверење Рома у резултате званичне статистике. У попису 2011. године учествовало је око 50 хиљада пописивача и инструктора и око хиљаду додатних пописивача ромске националности.⁷⁾ Такође, по први пут пописни обрасци били су на језицима националних мањина у циљу боље комуникације и сваки грађанин имао је могућност да пописна питања добије на свом матерњем језику.

Подаци из 2011. године показују да у етничкој структури Републике Србије (без Косова и Метохије) од укупно 7,2 милиона становника, Срби броје 6,0 милиона и чине 83,3% укупне популације. Затим, следе Мађари са 253,9 хиљада (3,5%), Роми са 147,6 хиљада (2,1%) и Бошњаци са 145,3 хиљада (2,0%), док остале националности појединачно партиципирају са мање од 1%, као што су: Хрвати (57,9 хиљада или 0,8%), Словаци (52,8 хиљада или 0,7%), Црногорци (38,5 хиљада или 0,5%), Власи (35,3 хиљада или 0,5%) и други. Број лица која нису желела да се национално декларишу износи чак 160,3 хиљада (2,2%), а такође је значајан и број оних који су се изјаснили у смислу регионалне припадности (30,7

светског рата (1948) регистровано је 52,2 хиљада Рома (0,8%), у следећем (1953) 58,8 хиљада (0,8%), да би 1961. године забележен прави “егзodus” ромске националности, тј. само 9,8 хиљада (0,1%). Од 1970-их година, подаци показују континуирано повећање, па је 1971. године регистровано 49,9 хиљада (0,7%), затим у 1981. години 110,9 хиљада (1,2%). Почетком 1990-их година, ромски политички покрети и невладине организације постају све активнији у решавању “ромског проблема” и то како на националном, тако и на међународном плану. Број Рома 1991. године у Србији (без КиМ) износи 94,5 хиљада (1,4%), да би 2002. године регистровано 108,2 хиљада (1,4%), а 2011. године 147,6 хиљада (2,1%); (видети: Нада Радушки, “Образовање као кључ за интеграцију Рома у друштво”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 19, (1), стр. 189-205.

- 7) Национални савет Рома је преузео обавезу да изабере ове додатне пописиваче који ће са осталим пописивачима олазити у ромска насеља и уколико је потребно омогућити неопходну комуникацију. Претходно су, такође, уз помоћ ромских активиста – координатора „мапирана” сва ромска насеља у Србији (533 тзв. ромских насеља). Координатори су имали обавезу да испишу границе сваког од ових насеља која су, према студији „Ромска насеља, услови живота и могућности интеграције Рома у Србији”, дефинисана као насеља са најмање 15 ромских домаћинстава (видети: Драган Вукмировић, Љиљана Ђорђевић, Снежана Лакчевић, *Роми у попису - пробни попис становништва, домаћинстава и станова 1-15. новембар 2009*, Републички завод за статистику, Београд, 2010.

хиљада или 0,4%). Редослед три бројчано највеће етничке заједнице у Србији се променио у односу на претходни попис, тако што се после Срба и Мађара, на трећем месту налазе Роми који су заузели позицију Бошњака.

У последњем међупописном периоду (2002-2011) за готово све националности карактеристични су неповољни трендови у популационом развоју који су проузроковали опадање њиховог броја и удела у укупној популацији Србије, изузев Рома, Бошњака, Муслимана и неких бројчано мањих етничких скупина (Горанци, Немци, Руси...). На бројност припадника одређене националности поред демографских фактора утичу и промене у изјашњавању условљене субјективним разлозима, али и друштвено-економским и политичким приликама. Код припадника већинске националности дошло је до апсолутног смањења бројности (за 224,7 хиљада или 3,6%) услед негативног природног прираштаја и миграционог салда, док је пораст њиховог удела у укупном становништву (са 82,9% на 83,3%) последица ниже просечне стопе раста код осталих националности.

Број Рома порастао је за трећину, са 108,2 хиљада на 147,6 хиљада (индекс раста 136,4) јер их одликује релативно висока стопа наталитета, а низак морталитет због младе старосне структуре (просечна старост Рома износи 28,3 године), па је позитивни прираштај главна компонента њиховог пораста.⁸⁾ Мада су сталне промене приликом изјашњавања о етничкој припадности често имале кључну улогу у демографској динамици, последњи пописи показују да Роми ређе прибегавају етничкој мимикрији и слободније се декларишу као припадници своје етничке групације. Може се претпоставити, такође, и да се већи број лица декларисао као припадник ромске етничке заједнице управо имајући у виду да су у попису 2011. године као пописивачи учествовали и припадници ромске националне мањине.

2.2. Просторни размештај Рома – попис 2011.

У анализи демографског развоја важан аспект представља просторни размештај становништва условљен природним прираштајем, миграцијама, као и економским, културним, политичким и многим другим факторима. Регионални размештај припадника ромске националности у Србији је у непосредној вези са историјским догађајима. Долазећи са Турцима, Роми су се задржали

8) Нада Радушки, "Демографска истраживања ромског националног идентитета", *Промене идентитета, културе, и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције*, САНУ, Београд, 2012, књ. 33, стр.52-71.

у освојеним крајевима, али повлачење Турака није било праћено повратним миграцијама Рома.⁹⁾ Постоји узрочно-последична повезаност миграционих кретања са бројним социјалним факторима, етничким особеностима Рома, као и са степеном друштвено-економске развијености имиграционог тј. емиграционог подручја. Територијална распрострањеност Рома веома је значајан податак за разумевање услова, начина и квалитета њиховог живота, односно степена интегрисаности у друштво. За разлику од појединих националности које одликује изразита концентрација и компактност на одређеним подручјима Србије, за Роме је карактеристична просторна дисперзивност што утиче на њихов социјални положај и остварење мањинских права.

Према пописним подацима из 2011. године,¹⁰⁾ Роми су претежно настањени у *региону Јужне и источне Србије* где живи 57,2 хиљада, што чини преко једне трећине укупног броја Рома са подручја Републике Србије. Мада је овај регион у етничком смислу хомоген и готово монолитан (Срби чине 89,1%), одликује га разурђена национална структура што показује већи број етничких заједница са нешто значајнијим уделима. После Срба, Роми су бројчано најрелевантнија национална мањина. Од девет области овог региона (бивши окрузи), Роми су најзаступљенији у Пчињској области где су после Срба (будући да су Албанци бојкотовали попис) најбројнији (13,9 хиљада или 8,7%), а највише их живи у општинама: Сурдулица (2631 или 12,9%), Бујановац (4576 или 25,3%) и Врањска Бања (1375 или 14,4%). Такође, и у Јабланичкој области, после припадника српске националности, Роми су најзаступљенија етничка заједница (11,4 хиљада или 5,3%), а највише их је у општини Бојник (1649 или 14,9%). У процентуалном смислу у Пиротској области партиципирају са значајним уделом, а највише их има у Белој Паланци (1418 или 11,7%). У општини Костолац

9) Александра Митровић и Градимир Зајић, *Роми у Србији*, Центар за антиратну акцију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1998, стр.23.

10) Етностатистички подаци из 2011. године исказани су, за разлику од ранијих класификација (када су у оквиру Србије посматране три макроцелине: Централна Србија, Војводина и Косово и Метохија) у складу са Уредбом о номенклатури статистичко територијалних јединица према административној подели (од 1. јула 2011), на две функционално територијалне целине: Србија-север и Србија-југ. У оквиру прве, налази се Београдски регион и регион Војводине, док Србију-југ чине три региона: Шумадија и Западна Србија, затим Јужна и Источна Србија и регион Косова и Метохије (без података). Сваки регион обухвата одређени број области (бивши окрузи) у оквиру којих су сврстане општине.

(Браничевска област) чине готово петину становништва, а најмање их је у Подунавској и Зајечарској области (1,7%).¹¹⁾

После јужне Србије, Роми су најзаступљенији у *Војводини*, етнички најхетерогенијем региону, у коме живе многобројне националне мањине диференциране по бројности и просторном размештају, демографском, историјском, економском и културном развоју. Роми у Војводини броје 42,4 хиљада (2,2%) и налазе се на петом месту у етничкој структури становништва. Просторни размештај показује да их је највише у Јужнобачкој области (10,5 хиљада или 1,7%) популационо највећој области војвођанског региона, где бележе битан удео у општинама Беоцин (1422 или 9,0%) и Бач (764 или 5,3%). У Средњобанатској области су, после Срба и Мађара, најзаступљенија етничка заједница (7,3 хиљада или 3,9%) са највећи уделом у Новом Бечеју (1295 или 5,4%), Новој Црњи (1016 или 9,9%) и Сечњу (714 или 5,4%), као и у Севернобанатској области (нпр. општина Нови Кнежевац 923 или 8,2%), и у Сремској области (Пећинци 1008 или 5,1%).

Београдски регион је етнички хомоген јер 90,7 % чине Срби, а све остале националности партиципирају са маргиналним уделитема. Број Рома износи 27,3 хиљада (1,7%) и налазе се на другом месту (после Срба) у етничкој структури овог региона, а највише их живи у општинама Земун (5599 или 3,3%), Палилула (5607 или 3,2%), Обреновац (1574 или 2,2%), Чукарица (3163 или 1,7%) и Нови Београд (3020 или 1,4%).

У оквиру Србије, Роми су најмање заступљени у *региону Шумадије и Западне Србије* кога одликује бимодална етничка структура с обзиром да Срби (88,6%) заједно са Бошњацима /Муслиманима чине чак 96,3 % укупне популације овог региона. Роми на овом простору броје 20,6 хиљада (1,0%), а са територијалног аспекта, изузев у Златиборској и Моравичкој области где их има мање од хиљаду, у осталим областима овог региона њихов број се креће од две до четири хиљаде. У оквиру Мачванске области највише припадника ромске националности има у општини Коцељева (850 или 6,5%), а у Колубарској области највећи број Рома живи у општини Лајковац (775 или 5,0%).

Концентрација Рома велика је управо у економски мање развијеним регионима и општинама, па је при анализи њиховог друштвеног положаја битно имати у виду и степен економске развијености средине у којој живе. Роми су углавном настањени на

11) Нада Радушки, "Национална припадност становништва Србије по попису 2011. године," *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2013, (1), стр.11-28.

периферијама градова што је донекле резултат бављења одређеним занимањима, док је већина ромских насеља јасно издвојена и просторно изолована што има за последицу слаб контакт са неромском околином (просторна сегрегација), без урбане инфраструктуре, а квалитет социјалних услуга изразито је низак (недостатак вртића, здравствених установа, јавног превоза и друго).

Познавање демографског развитака, популационе динамике, бројности и просторног размештаја, примарно је за разумевање ромске популације и спровођење одговарајућих мера мањинске и социјалне политике, као и за покретање активности на решавању њихових многобројних проблема. Неповољне социо-демографске структуре и статус Рома у друштву захтева доношење адекватних дугорочних мера за побољшање њиховог положаја, пре свега у области становања, образовања, запошљавања и здравства. Такође, то подразумева и постепено укључивање припадника ромске мањине у све друштвене токове, сузбијање дискриминације и смањење сиромаштва, родну равноправност, смањење великих дистинкција између ромског и осталог становништва, политичко учешће и представљање, као и ефикасно спровођење мера афирмативне акције у кључним областима друштвеног живота.

3. СРБИЈА И СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ДРУШТВЕНА ИСКЉУЧЕНОСТ/УКЉУЧЕНОСТ РОМА

Појмови „сиромаштво“ и маргинализација“ све чешће се у стручној литератури, али и у средствима масовних комуникација замењују термином „социјална искљученост“. Иако не постоји широко прихваћена, ни конзистентна дефиниција овог појма, ипак се подразумева да се ради о једном сложеном, вишедимензионалном концепту који подразумева, поред уобичајене материјалне ускраћености, и многе друге препреке које стоје на путу друштвене реализације појединаца и друштвених група.

Роме је лако препознати у концепту друштвене искључености, јер су они фиксирани на најнеповољнијим друштвеним позицијама, на самом дну друштвене структуре и као такви представљају најугроженију мањинску заједницу. Наши најистакнутији ромолози¹²⁾ препознају ромску националну мањину као етно-класу. Наравно, то се не односи само на Роме у Србији. „Читава истори-

12) Александра Митровић, *На дну, Роми на границама сиромаштва*, Научна књига, Београд, 1990. Драгољуб Б. Ђорђевић, *На коњу с лаптопом у бисагама*, Машински факултет Универзитета у Нишу, Ниш и Прометеј, Нови Сад, 2010.

ја Рома праћена је различитим видовима социјалне искључености, депривација, маргинализација, угрожености и угрожавања, укључујући и покушаје истребљења.¹³⁾ Колика је социјална искљученост ове етничке групе у Србији може се посматрати и преко социјалне дистанце према њима, која је одличан показатељ дискриминације Рома у нашем друштву. Према истраживању Миладиновића (2009), Роми спадају у ред оних етничких група према којима је изражена највиша социјална и етничка дистанца по свим посматраним друштвеним односима.

Посматрајући дискриминацију и сегрегацију као форме друштвене искључености уопште, па у том контексту и ромске националне мањине, Милосављевић и Миладиновић¹⁴⁾ се залажу да и дискриминацију треба посматрати као вишеслојни феномен који обухвата:

- (1) „друштвену дискриминацију која се препознаје кроз историјско наслеђе маргинализације етничких мањина што се манифестује кроз сиромаштво, неједнакости и постојање предрасуда;
- (2) институционалну дискриминацију која се препознаје у томе што власти систематски избегавају да поштују права специфичних група у популацији;
- (3) директну дискриминацију која се препознаје по томе што чак и онда када су им јавне службе доступне, друштвено и културно ускраћени људи не успевају да до њих дођу због дискриминације коју врше поједици“.¹⁵⁾

Када су 2000. године у Лисабону лидери Европске уније успоставили Процес социјалне укључености, имали су у плану да до 2010. године искорене сиромаштво унутар Уније кроз одржив економски раст, пораст броја квалитетних радних места и социјалну кохезију. Заједнички циљеви у борби против друштвене искључености постављени су на самиту Европског савета у Ници крајем исте године, а већ следеће, 2001. године су лидери чланица ЕУ у Лакену усвојили скуп основних индикатора на основу којих ће се пратити друштвена укљученост унутар Уније (Лакен индикатори). Методологија праћења договорених показатеља требало је

13) Милосав Милосављевић, „(Не)могућности социјалне укључености Рома“, *Социјална мисао - Часопис за теорију и критику социјалних идеја и пракси*, Београд, 2009, (2), стр. 101.

14) Слободан Миладиновић, «Етничка и социјална дистанца према Ромима», *Социолошки преглед*, 2008, 17(3), стр. 417-437.

15) Преузели дефиницију из: *Раскинути ланац искључености: ромска деца у југоисточној Европи*, Уницеф Србија, Београд, 2007.

да обезбеди како њихову међусобну упоредивост, тако и да искаже специфичности појединих земаља, кроз конструисање посебних националних показатеља. Пошто су се социјалне политике земаља чланица веома разликовале, било је неопходно радити како на њиховом међусобном усклађивању, тако и на хармонизацији мера економске и социјалне политике са политиком запошљавања.

Посебан акценат је на запошљавању, које се сматра главним инструментом социјалног укључивања (мада оно није довољно за социјалну укљученост у модерном друштву), али и на јачању социјалне кохезије, бољој укључености у локалним заједницама и квалитетан социјални рад. Пажња се усмерава на образовање деце припадника рањивих друштвених група, као и на доживотно образовање (life-long learning) које омогућава боље прилагођавање променљивим потребама тржишта рада. Подстиче се активизам локалних заједница и њихова брига и одговорност, а у профилисању националних стратегија и социјалних политика учествују и невладине организације, социјални партнери и сви локални и регионални органи власти који се баве овом проблематиком. Заправо, долази до промене читавог концепта социјалне политике и социјалног рада.¹⁶⁾

На путу ка Европској унији, Србија већ у току процеса приступања има обавезу да изради Меморандум о социјалној укључености. Током ове године Републички завод за статистику спровео је SILC (Statistics of Income and Living Conditions) анкету, на узорку од 8 000 домаћинстава, преко које се прикупљају стандардизовани показатељи социјалне укључености за све земље чланице ЕУ (као и за земље које су у процесу прикључивања), а поред тога треба да развије и национално специфичне показатеље друштвене искључености. На основу резултата овог истраживања могу се пратити ефекти предузетих мера за повећање друштвене укључености, као и за израду Националних акционих планова.

У студији која је израђена за потребе Кабинета потпредседника за европске интеграције Владе Републике Србије, „Праћење

16) „Модели социјалне политике према сиромашнима чије се учешће у земљама Европске уније креће у интервалима од 10-20 процената разликују се у земљама чланицама, али се поред новчаних трансфера програми усмеравају на различите стратегије које се предлажу у оквиру Европске мреже за сузбијање сиромаштва. Нови приступ подразумева активно укључивање социјалног рада у промену вредности, поправљање самопоштовања путем укључивања у друштвене процесе, а пре свега у сфери запошљавања и политичке партиципације. Ту су првенствено различити програми за запошљавање, обуку и преквалификацију, програми за помоћ школској деци, описмењавање, учење језика (за мигранте), програми здравствене и социјалне заштите, заштите старих, као и унапређења инфраструктуре у неразвијеним подручјима“. (видети: Марија Колин, “Обрасци живота у сиромаштву и нове парадигме Европске уније”, *Социологија*, 2008, 5 (2), стр. 202

друштвене укључености у Србији“ (2009) наводе се резултати квалитативног истраживања које је спроведено ради бољег формулисања специфичних показатеља друштвене укључености у Србији.¹⁷⁾

Аутори истичу да приликом праћења социјалне укључености у Србији, односно креирања национално специфичних индикатора, треба имати у виду четири карактеристике српског друштва: велики број припадника ромске националности, велики број присилних миграната, велики број руралног становништва и значајне родне неједнакости, односно да национално специфични индикатори треба да буду разврстани по овим обележјима¹⁸⁾

Међутим, од 85 што Лакен, што национално специфичних индикатора који су наведени у овој студији, за чак 26 није наведен извор података, а остали се ослањају у великој мери на анкетна истраживања Републичког завода за статистику, Анкету о радној снази и Анкету о животном стандарду, за које сматрамо да нису довољно репрезентативне за ромску популацију, нарочито за онај њен део који живи у неформалним насељима, па је, самим тим, невидљив за државну статистику.

У овом контексту интересантно је поменути да је током 2009. године Србија председавала Декадом Рома и тада је, на иницијативу и уз финансијску подршку УНДП, сачињен Мониторинг оквир¹⁹⁾ за праћење друштвене укључености ромске популације у све четири приоритетне области Декаде (образовање, запошљавање, становање и здравље). Конструисани су прецизни показатељи који су профилисани према изворима података, њиховој расположивости, доступности и поузданости, као и прецизна упутства за њихово израчунавање. Тај извештај нигде није објављен што је податак који сам по себи говори о томе колико је Влада искрено посвећена овим проблемима.

17) „Квалитативно истраживање, које је рађено за потребе ове студије, у којем су учествовали припадници рањивих група показало је да испитаници најчешће наводе следеће четири појаве као кључне за добар/нормалан живот: запослење, срећан брак, одсуство проблема са децом и здравље...Овај налаз, поред две основне димензије друштвене укључености (запослење, здравље) истиче у први план и значај микросоцијалног окружења (брак, деца), као индикатора који припада димензији социјалне партиципације.“ (видети: *Праћење друштвене укључености у Србији*, Влада Републике Србије, Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Београд, 2009, стр. 16).

18) *Праћење друштвене укључености у Србији*, Влада Републике Србије, Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Београд, 2009, стр. 18

19) Ivana Koprivica, Slavica Komatina, *Decade Monitoring Framework in Serbia*, UNDP, Belgrade, 2009.

5. КА БОЉОЈ СОЦИЈАЛНОЈ УКЉУЧЕНОСТИ РОМА У СРБИЈИ

Да су Роми маргинална друштвена група готово да је постало опште место у анализама њиховог друштвено-економског положаја, баш као и констатације о њиховој просторној гетоизираниости, нехигијенским насељима, социјалној сегрегацији, али и много већој незапослености, необразованости, неписмености у односу на просечно становништво, што све резултира њиховим крајим животним веком. Изгледа као да је о њима све речено, пуно је генерализујућих закључака, али мало адекватног законодавства и ефикасних мера да се то стање реално побољша. Као узроци неефикасности државних мера често се наводе процене да велики број Рома није уведен у званичне државне евиденције, ако и безброј пута навођен податак о њиховом пописаном и процењеном укупном броју. Тако се, баш као што Роми циркулишу у зачараним круговима сиромаштва, врти у круг аргументација да не можемо добро да планирамо средстава, ни мере, зато што не знамо тачан број Рома.

С друге стране, када говоримо о делотворности концепта „социјалне искључености/укључености“, морамо да приметимо да је дефинисан веома широко и шаролико, како у научној и стручној литератури, тако и у међународним и националним документима. Недовољно јасно дефинисан концепт, препуштен слободној истраживачкој процени при избору индикатора, може да доведе и доводи до презасићења бројним показатељима различитог квалитета, што у коначном скору проузрокује значајне методолошке проблеме – у првом реду неупоредивост, па самим тим и неупотребљивост добијених података.

Стратегијом за унапређивање положаја Рома у Републици Србији (2010) и Акционим плановима за дефинисане области створени су одређени предуслови за боље укључивање Рома у друштвени живот Србије. Мора се признати да има помака у многим областима, али такође и да нема довољно одговорности, професионалности и хармоничности у раду оних институција које су предвиђене за успостављање механизма и праћење друштвене укључености Рома.²⁰⁾

Свему томе доприноси и дубока друштвена аномија у којој се Србија већ дуго налази. Наиме, све чешће се може чути како људи говоре да желе „да се искључе“ из мучне свакодневице. Бегом у приватност или чак самоћу, људи се често бране од неподношљиве

20) Нацрт Извештаја Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређивање положаја Рома у Републици Србији, (видети на сајту www.zastitnik.gov.rs)

друштвене реалности у којој укљученост може да значи и изложеност све већој и очигледнијој, све агресивнијој и бескрупулознијој политичкој манипулацији. Када су Роми у питању, у том контексту нам се намећу две дилеме: колико су Роми, у целој причи о социјалној укључености, не само у Србији, већ и у водећим државама Европске уније, предмет политичке манипулације и имају ли права Роми да се не укључују у оној мери и на онај начин за који други сматрају да је за њих најбољи?

Интересантна тема за размишљање и креирање како социјалне, тако и економске политике у Србији је занимљива појава готово идентичне везаности за „државне јасле“ коју исказују државни чиновници и Роми примаоци социјалне помоћи. Наиме, колико се чиновници грчевито труде да освоје и задрже свој статус, толико се и припадници ромске националне мањине труде да сачувају тешко стечен статус прималаца социјалне помоћи. Изгледа да су то данас највеће константе и најпоузданији начини преживљавања у Србији. С једном очигледном разликом. Док за већину државних чиновника можемо оправдано да стрепимо како ће се снаћи ако остану без посла, Роми немају тај проблем. Они су уметници преживљавања. Често чујемо да Роми неће да раде. Међутим, када треба да прихвате неки посао, они су у озбиљној дилеми да тиме не погоршају социјално-економски положај своје породице. С обзиром на њихов образовни статус, минималне квалификације и друштвене предрасуде према њима, послови који им се нуде су по правилу најслабије плаћени, најтежи физички послови, често сезонског карактера. Зар онда није очигледно да Роми резонују логично настојећи да обезбеде својој породици перманентну друштвену потпору, док јој при том у „сивој зони“ обезбеђују додатне приходе?

Када размишљамо о томе шта заиста може да допринесе бољој друштвеној укључености Рома код нас, чини нам се да су у подједнакој мери важне две ствари: еманципација Рома и еманципација свих грађана Србије.

Неопходан предуслов за еманципацију Рома је побољшање њиховог материјалног положаја, што је основ за почетак напуштања „културе сиромаштва“, која је прави расадник друштвеног отпора и предрасуда према њима.

Ништа лакши, ни мање захтеван задатак није еманципација грађана Србије. Дакле, еманципација Срба, али и припадника свих националних мањина које живе у Србији, како за пуно поштовање људских права и слобода свих, тако и за самореализацију и просперитет кроз напор за остваривање сопствених потенцијала, а не кроз угрожавање и ниподаштавање туђих.

Ова два процеса треба да теку симултано и да се међусобно подржавају. Еманципацију Рома треба да воде у првом реду ромски интелектуалци, како они који су афирмисани, тако и они које ромска заједница тек треба да изнедри, уз помоћ осталих интелектуалаца који се баве овом проблематиком, али и невладиних ромских и неромских организација; уз институционалну и економску помоћ како наше државе, тако и кроз реализацију свих могућности које се пружају кроз иностране фондове.²¹⁾

Еманципација грађана Србије изазов је за Србију и императив њеног опстанка. Посебну одговорност за успех овог процеса носе актуелне друштвене елите, а интелектуалци би требало да се потруде да стекну усмеравајућу улогу. Упркос многим дилемама и питањима које отвара, ипак нам се чини да ни један концепт не одговара потребама савременог друштва као интеркултурални концепт.

„Склони смо да верујемо да афирмација интеркултуралних вредности у великој мери одговара новим друштвеним потребама савременог, глобализованог друштва, веома интензивног технолошког развитка и константне потребе за брзом, ефикасном и корисном комуникацијом. Колико ће таква ситуација допринети разновправном суживоту и креативној интеракцији између припадника различитих култура, а колико ће довести до уједначавања доминантних вредности и упросечавања свакодневнице, па у том смислу и осиромашења појединих култура и губика неких аутентичности, показаће време.“²²⁾

Због тога, положај ромске националне мањине данас представља изазов концепту толеранције, једнакости и демократичности, као и ефикасности у спровођењу мањинске и социјалне политике. За једно хумано друштво потребно је прихватање идеје мултиетничности и интеркултурализма, као и одговорности државе и већинског становништва за мањине.

---

21) Прави пример за ову сарадњу је пројекат стамбеног збрињавања 202 ромске породице расељене из некадашњих нехигијенских београдских насеља *Газела* и *Белвил*. Пројекат вредан 3,6 милиона евра финансира Европска комисија, а у његовој реализацији и подршци расељеним Ромима и њиховој деци учествује и владин (Секретаријат за социјалну политику и Секретаријат за образовање града Београда; школе коју деца похађају) и невладин сектор (Невладине организације ДТИ и АГЕНДА, Центар за подршку породици).

22) Славица Коматина, Јелена Пртљага, “Улога друштвених елита у афирмацији интеркултуралности”, *Даровити и друштвена елита*, Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Павлов“, Вршац, 2009, стр. 479-491.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукмировић Драган, Ђорђевић Љиљана, Лакчевић Снежана, *Роми у попису - пробни попис становништва, домаћинства и станова 1-15. новембар 2009*, Републички завод за статистику, Београд, 2010.
- Ђорђевић, Б. Драгољуб, *На коњу с лаптопом и бисагама*, Машински факултет, Ниш - Прометеј, Нови Сад, 2010.
- Јакшић Божидар, *Људи без крова*, Република, Београд, 2002.
- Колин Марија, "Обрасци живота у сиромаштву и нове парадигме Европске уније", *Социологија*, Београд, 2008, 5 (2), стр. 202.
- Коматина Славица, Пртљага Јелена, "Улога друштвених елита у афирмацији интеркултуралности", *Даровити и друштвена елита*, Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Павлов“, Вршац, 2009, стр. 479-491.
- Копривица Ивана, Коматина Славица, *Decade Monitoring Framework in Serbia*, UNDP, Belgrade, 2009.
- Миладиновић Слободан, "Етничка и социјална дистанца према Ромима", *Социолошки преглед*, Београд, 2008, 17(3), стр. 417-437.
- Милосављевић Милосав, "(Не)могућности социјалне укључености Рома", *Социјална мисао - Часопис за теорију и критику социјалних идеја и пракси*, Београд, 2009, (2), стр. 101.
- Mirga Andžej, Nikolae Georgi, "Romski narod u istorijskom kontekstu", *Romološke studije*, serija I, (3-4), 1997, str. 3-50.
- Митровић Александра, "Положај Рома у друштву", *Положај мањина у СР Југославији*, САНУ, Београд, 1996, 19, стр. 807-819.
- Митровић Александра, Зајић Градимир, *Роми у Србији*, Центар за антиратну акцију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1998, стр. 23.
- Митровић Александра, *На дну, Роми на границама сиромаштва*, Научна књига, Београд, 1990.
- Национална припадност, подаци по општинама и градовима, Попис становништва, домаћинства и станова*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.
- Нацрт Извештаја Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређивање положаја Рома у Републици Србији, преузето са сајта www.zaštitnik.gov.rs.
- Праћење друштвене укључености у Србији*, Влада Републике Србије - Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Београд, 2009, стр. 18
- Радушки Нада, "Образовање као кључ за интеграцију Рома у друштво", *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 19, (1), стр. 189-205.
- Радушки Нада, "Демографска истраживања ромског националног идентитета", *Промене идентитета, културе, и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције*, САНУ, Београд, 2012, 33, стр. 52-71.
- Радушки Нада, "Национална припадност становништва Србије по попису 2011. године", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2013, (1), стр.11-28.

Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији, Влада Републике Србије, Београд, 2010.

Томова Илина, *The Gypsies in the Transition Period*, International Center for Minority Studies and Intercultural Relation, Sofia, 1995.

Council of the European Union, *Joint report by the Commission and the Council of social inclusion*, Brussels, 2004.

Nada Raduski, Slavica Komatina

THE SOCIAL INCLUSION OF ROMA AS A CHALLENGE TO THE SOCIAL POLICY OF SERBIA

Resume

The most recent census data show the Roma are, after Hungarians, the largest ethnic group in Serbia: with 147 600 inhabitants, the proportion of Roma in the total population was 2.1 percent. Compared to the last census, their number has increased by one-third. We assume that this is not just a consequence of the influence of the demographic factors (primarily the relatively high birth rate), but also a good social climate and the active involvement of Roma in the Serbian population census conducted in 2011.

Territorial distribution of the Roma, whose most recent data have been analyzed in detail, represents an important fact to understand the terms and the quality of their lives, and the level of their social inclusion, having in mind unbalanced socio-economic development of Serbia.

Having in mind that, according to the generally accepted opinion of the scientific and expert public Roma are the most vulnerable minority community in Serbia, concentrated on the most adverse social positions, they are a real paradigm of social exclusion.

Considering the effectiveness of the concept of “social exclusion/ inclusion,” we have to note that the concept is defined very broadly and diversely, both in scientific and professional literature, as well as in international and national documents. Not clearly defined concept, which is left to the research assessment in the selection of indicators, can lead to saturation of a number of indicators from diverse quality, which in the final score can cause significant methodological problems - primarily comparability, and therefore the inapplicability of the data.

The Roma minority represents a serious challenge to the social policy of the Republic of Serbia on their way to their European integration, as well as to its own emancipation of more equitable and humane society. For better monitoring of social inclusion of the Roma, quality

indicators should be clearly defined, proving reliable source of information. A necessary condition for the emancipation of Roma is improvement of their economic situation, which is the basis for the start of abandoning the “culture of poverty”, which is a true source of social resistance and prejudice towards them.

Keywords: Roma people, demographic factors, population census, inclusion, social indicators, social policy, European Union, Serbia

---

* Овај рад је примљен 15. новембра 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 12. децембра 2013. године.